

A demokrácia kapujában*

A konferencia címe, melyre a megtisztelő meghívás szólt – *Magyarok a rendszerváltásban határon innen és túl* –, többféleképpen értelmezhető. Mert a társadalmi folyamatok olvasata lényegesen különbözik, ha szereplőként, ha az események részeseként vagy a hatások viselőjeként utalunk a folyamatokra. Még akkor sem egyértelmű a kérdés, ha a felkérést továbbolvasom: *Hogyan élte meg a helyi magyar közösség a rendszerváltást, és milyen hatással volt a magyarországi rendszerváltás az életükre?* A pontosítás – a megélés és a helyi magyar közösség – szűkít, de a magyarországi rendszerváltás beemelése a keretbe újabb dimenziókkal tágítja az amúgy is többsíkú értelmezési feladatot.

Az alábbi feljegyzések – támpontok egy valamikori elemzéshez. Sorvezető egy műhelybeszélgetéshez. Ez a felkérés nem tanulmányról szól, de a (közel)jövőben mindenképpen szükség lesz a folyamatok értő és hiteles, tudományos igényű számbavételére.

Jelen feljegyzések keretfeltételei: a szerző a rendszerváltás első éveiben a helyi (magyar) politika első soraiban állt, vagyis helyi illetékessége adottnak tekinthető. A szerző akkor újságíróként, a '90-es évek vége óta politológusként feladatának tekintette az eseményekre és a belőlük kialakuló folyamatokra való odafigyelést. A rendszerváltás lényegesen eltérő hatású lehet a kisebbségi sorban élőkre a helyi etnikai viszonyok függvényében, tömbben és szórványban akár egymással ellentétes hatás is kialakulhat. Tehát az alábbiakat temesvári magyarként írom le. Három kérdéskörrel kívánok szólni: a rendszerváltás és a különböző helyi nemzeti közösségekről, a magyarországi és romániai rendszerváltás különbözőségéről, végül a rendszerváltás helyi lépéseiről.

1. Temesvár – etnikumok, egyházak

Temesvár olyan fontos helyszíne az 1989-es eseményeknek, hogy olykor a bőség zavara lép fel. Temesvárról mindenki hallott, Tőkés László személye történelmivé lett szinte azonnal, és azóta tart román oldalon ennek a történelmi szerepnek a lebontása. Amiről megint csak szinte mindenkinek vannak információi, értelmezései.

Első megállapításom: a temesvári magyarok jövője az 1990-ben elindult folyamatok révén kérdésjeleződik meg. Gondolom, sokan alig várják, hogy ellentmondhassanak.

Nézzük meg az utóbbi 4 népszámlálás hivatalos adatsorait:

Néhány megjegyzés:

– 1990 után a város lakossága alig változik, szinte azt mondhatnánk, stabilizálódik.

– A németiség eltűnőben – kivándorlás, csak idősebbek maradnak jelentősebb számban.

– A magyarság fogyása erőteljes, százalékosan jóval meghaladja az erdélyi magyarság fogyását (1977: 13,6%, 1992: 9,5%, 2002: 7,6%, 2011: 4,87%, miközben az Erdély-szintű adatok: 1977: 22,5%, 1992: 20,8%, 2002: 19,8%, 2011: 19,7%). Vannak székelyföldi, középnagyságú városok, ahol a magyarság lélekszáma és arányszáma is növekszik, Temesváron a fogyás gyorsuló ütemű – szórványlét.

– A romák száma nem reális – sokan nem vállalják roma identitásukat, a számuk bizonyosan meghaladja a magyarokét.

– Nem nyilatkozók: Korábban 1-2 ezer fő nem nyilatkozott etnikai identitásáról. 2011-ben mintegy 31 ezren, a város lakosságának szinte 10%-a. Ekkora arányra sehol nincs példa az országban, itt valamilyen tudatos beavatkozás vagy manipuláció keresendő. A nem nyilatkozókból kijöhetne a „hiányzó” magyarság, DE: a magyar iskolába járó tanulók száma is folyamatosan

* Elhangzott a Magyarok a rendszerváltásban a határon innen és túl című, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet által rendezett konferencián – Budapest, 2014. október 17.

Év	Népesség (fő)	Román	Német	Magyar	Szerb	Zsidó	Roma	Szlovák	Bolgár	Ukrán	Egyéb / nem nyilatkozott
1977	269 353	191 742	28 429	36 724	6776	1629	1109	404	942	299	1299
1992	334 115	274 511	13 206	31 785	7748	549	2668	675	1314	756	903
2002	317 660	271 677	7157	24 287	6311	367	3062	570	1218	762	2249
2011	319 279	259 754	4193	15 564	4843	176	2145	385	859	556	30 804

fogy, tehát mindenképpen jelentős fogyással kell számolni, a 20 ezret aligha éri el a temesvári magyarok száma.

Fogyásról kell/lehet beszélni, avagy meg kell kondítani a vészharangot? Ez a vég kezdete?

Amit a folyamatok mutatnak: Temesvár képtelen megőrizni a magyar elitet. Azt eddig is tudtuk, hogy a kulturális-társadalmi elit (a gazdaságit nem sorolom ide) és a kétkezi dolgozók szintjén a magyarság jobban reprezentált, mint a középrétegekben. Az etnikai mimikri ez utóbbiak esetében a leghangsúlyosabb, olyan magyar családokról van tudomásunk, amelyekben mindkét szülő magyar, de gyermekükkel a kommunikáció nyelve már a román. („Félmagyar: apja, anyja magyar, de fél, hogy kiderül.” – fekete humor.) A megyében minden negyedik önmagát magyarnak valló íratja gyermekét magyar iskolába. A jelenség a szórványkutatás témakörébe tartozik, nem is bocsátkoznék részletekbe, csak a következtetést fogalmazom meg: miközben a szélesebbnek tudott középrétegek etnikai értelemben elérhetetlenek, az elit értékeit a város képtelen megtartani. Harmincas éveik elején-közepén járó „tegnapi” temesvári magyarok válnak nyugati és magyar egyetemeken professzorokká, tagjai magyarországi és más Kárpát-medencei színházaknak, lesznek budapesti, olykor angol nyelvű média megbecsült munkásaivá.

Korábban székelyföldi fiatalok jöttek ide egyetemre, maradtak itt, és lettek a város megbecsült magyarjai, ma erdélyi magyar alig jön Temesvár egyetemeire, illetve itteni sikeresek innen Nyugatra távoznak.

1990 előtt erdélyi szinten azonos volt a magyarság sorsa: mindenkire hasonló jövő várt. A temesvári magyar nem érezte azt, hogy itt magyarként rosszabb, mint Erdély más településein. Ma a különbséget a migrációval mérjük – ezt a létező jelenséget számokkal kell és lehet dokumentálni.

Ami hasonló: az ortodoxia előretörése min-

denhol. 1990 után a városban 14 ortodox templom épült fel, és 6 van épülőfélben – az érseki hivatal honlapja szerint. 1920 és 1990 között összesen 8 ortodox templom épült, ezek közül kettő 1948 és 1979 között, 1920 előtti a városban két román ortodox templom. Vagyis a város ortodox templomainak kétharmada az utóbbi 20 évben épült vagy épül. Ez idő alatt helyi erőkből elkészült egy kis református imaház (Vöröscsárda), egy imaház helyett templom épült (Kissoda), és épülőben a Makovecz Imre tervezte református templom és központ. Erre a román államtól semmilyen támogatás nincs, a szükséges 6 millió euróból eddig kb. 1 milliót sikerült „összepakázni”. Az ortodox templomok mindegyike állami beruházással épül(t).

Tőkés László református pap nyitotta meg a történelmi esélyt a román ortodox egyház számára ahhoz, hogy Temesvárt és Temes megyét egyházilag belakja, elfoglalja, uralja. Uralásról akkor beszélek, amikor kórházban, börtönben és az egyetemi városban ortodox templom épül az illető intézmény számára, illetve a diákság egészének – függetlenül attól, hogy mennyi más vallású emberrel lehetne/kellene számolni. Erre bizonyosan nem gondolt senki akkor, amikor örültünk, hogy végre felszabadultunk...

2. Politikai útvesztőben

Rendszerváltás, rendszerváltozás.

Miről beszélünk?

Idézetekkel igazolhatjuk, hogy az értelmezések sokaságával kell számolni. Legtöbben a politika átalakulására gondolnak, mások gazdasági átalakulásként elemzik, igen sokan átmenetként: szocializmusból kapitalizmusba. Nem szeretnék belebonyolódni, a magyar politológiai irodalomból több tanulságos és kevésbé tanulságos vita idézhető fel. Tekinthesem a rendszerváltás kategóriáját akár egy döntően *gazdasági tartalmú világfolyamat speciális politikai szakaszának*, értelmezhetem *olyan hatalmi-politikai átrendeződés-*

nek, amely lehetővé teszi/tette a piacgazdaság és a polgári társadalom kialakulását... Mindenképpen kettős folyamatot kell tételeznünk: valaminek a lebomlását és másvalaminek a felépülését. Milyen könnyű ezt átmenetnek, tranzíciónak nevezni! A román politológia nem is ismer erre más kifejezést, nem kínlódik olyan értelmezésbeli finomságokkal, hogy *rendszer*váltás, avagy *rendszer*változás. A különbség a kettő között hatalmas – de erre kitérni szintén nem szándékozom. A tranzíció megesik, megtörténik – az időjárás is beszédtema, de nem akként, hogy azért valakinek külön felelősséget kell(ene) vállalnia.

És akkor a kérdés: *Hogyan élte meg a helyi magyar közösség a rendszerváltozást, és milyen hatással volt a magyarországi rendszerváltozás az életükre?*

Magyarország és Románia két teljesen eltérő eset a rendszerváltást illetően. Ismert, tudom, de a mégoly vázlatos elemzés is megköveteli a jelzést. A legfontosabb különbség a kommunista hatalom végével kapcsolatos: az egypártrendszer váltó többpártrendszer Magyarországon 1988-tól kezdődően fokozatosan kialakult, a kommunista ország helyett kikiáltják a köztársaságot, és kiírják a szabad választásokat – mindez kb. 2 év alatt lezajlik. Az egész folyamat békés, a régi hatalom belátja, képtelen egyrészt a gazdasági-társadalmi válságot kezelni, másrészt a változásoknak gátat vetni. Románia véres harcok árán szabadul meg a kommunista diktatortól, s a harcok kirobbantása egyértelműen Temesvárhoz, illetve Tőkés László személyéhez kapcsolható. Mivel a folyamatot társadalmi robbanás váltotta ki, sokan azt gondolták, úgy érezték, a diktátor eltűnésével megtörtént a váltás. Pedig jóformán még el sem kezdődött.

A különbség okán néhány alapvető megállapítás tehető:

– Miközben Magyarországon a politikai szereplők és a lakosság (lassan: polgárok) felkészülhettek a változásokra, Romániában ilyen politikai ráhangoló folyamatról szó sincs. Romániában gátszakadás történik, a velejáráó eseményekkel: a folyamatnak nincs világos iránya, nincs elfogadott vezére, önjelölt szereplők foglalnak el kulcspozíciókat, alakítanak ki jelentős politikai hídfoálásokat. Szétesik az ipar (szétlopják), de a mezőgazdaság is (a téeszék). A téeszék szétszedése máig gátolja a szövetkezeti gondolat szükségességét.

visszaépülését. Mivel politikai ellenzék az országban nem létezett, és a külföldre menekült-elűzött egykori ellenzéki politikai elitnek nem volt lehetősége beágyazódni, a változás első számú irányítói a kommunista rezsim második-harmadik vonalának szereplői voltak. Akik lehetnek diktatúraellenesek, de a nyugati típusú társadalmi berendezkedést alig ismerték és még kevésbé akarták. Miközben Magyarországon létezett egy pártok által megjelenített politikai jövőkép, Romániában tagadás létezett, a diktátor és az általa képviselt értékek tagadása.

– Maga Tőkés László nyilatkozta két évtizeddel az események után: „Akkoriban a legtöbben húsz esztendővel ezelőtt úgy hitték: a demokrácia egy kapu, amin csak át kell lépni az új világba. Aztán világossá vált, hogy sokkal inkább úthoz hasonlít. Ezen az úton haladni, a megnyert szabadsággal élni kell.” Vagyis csak évek múltán döbbsentek rá sokan – akik rádöbbsentek és beismerték –, hogy nem élhettek a hirtelen kitáruló eséllyel, mert képtelenek voltak a helyzet való értelmezésére. Akkor hatalmas volt az öröm és égbe szökkenő a remény – ehhez társult a társadalmi szintű politikai járatlanság. Kijátszható volt a népesség, és hatalmas árat kellett fizetni azért, hogy a diktatúra ideje alatt nem volt lehetőség felkészülni a „majdani szerepekre”.

– A magyarság helyzete: Egy dolog volt világos a diktatúra sötétségéből előlépő, legitimitás helyett némi ismertséggel rendelkező vezetők számára: *vissza kell nyúlni* a korábbi mintákhoz. Jó érzékkel két történelmi korszakot választottak ki: az 1918–19-es évek, illetve az 1945–47-es évek, tehát a világháborúkat lezáró korszakok kisebbségi szempontból pozitív – mert a békekötési folyamatok lezárását óhajtották befolyásolni –, ígéretes politikai döntéseit, ígéreteit. Erre épült rá a romániai magyar képviselet. Ez biztos alapnak tűnt, s rövid idő alatt az aktív magyarság többsége – félmilliónál több magyar – felsorakozott az új korszak új képviselete mögé. Ezzel viszont az a képzet alakult ki román oldalon, hogy ilyesmire az erdélyi magyarság képtelen, egy külföldről rendkívül jól szervezett vagy irányított erővel van dolguk. És a román politika egyik koagulációs vonulata a magyarság szerveződésének az ellensúlyozása lett. Miközben az új kor berendezkedő hatalmi tényezői demokráciáról beszéltek, az új hatalmi színtér erős román szereplői a demokráciát tagadó nemzeti kizárólagosság előkészítői, illetve támogatói lettek. A magyarság nem vette észre, csak a véres vásárhelyi események után,

mekkora csapdába került.

Mit éltünk ebből meg? Mit láttunk, és mit tettünk szavá? 1990 januárjában az új politikai vezér, Ion Iliescu autonómiát ígér a magyaroknak. 1990 márciusában engedi, hogy megtörténjen a vásárhelyi vérfürdő. A kettős mérce megléte az 1990-es bányászjárással válik világossá: a székellyföldi román rendőrök halálba küldőinek lakolniuk kell, a bányászjáráskor életüket veszítették gyilkosait nem üldözi az igazságszolgáltatás.

1990 nyarán kezd világossá válni egyre szélesebb körben: a Tőkés László nevével jelzett folyamat a magyar közösség számára azonnali eredményeket nem hoz.

Szép álmom volt – rövid volt.

3. Közösségi önépítés szórványban

Tőkés László a kemény ellenállás békés eszközével érte el, amit elért. Ez meghatározó volt a helyi magyarság politikai aspirációit illetően is. Az volt az érzésünk, szinte belső meggyőződésünk, hogy világosan, határozottan ki kell mondani jogos igényeinket, és akkor azok megoldást nyernek. Akkor, a mámoros szabadságérzet fogóságában, amikor idegen emberek ölelkeztek az utcán önfeledten, igen, akkor azt hittük, a kimondott, megfogalmazott jogos igény teljesül.

Rosszul láttuk. Ma már így mondjuk: természetesen.

Pedig az indulás jó volt. 1990 januárjában az akkori Bánsági Magyar Demokrata Szövetség – igen: regionális külön identitást is kívántunk képviselni – egyik heti ülésén kérdezte meg a szűkebb Tőkés László-csapat egyik tagja: És a magyar líceummal mi lesz? Sokan gondoltuk, tanév közben nem kellene bolygatni a folyamatot. De igen – vélte a többség. És elmentünk a nyolcvanas évek elején román tagozatossá lett magyar líceum akkori román igazgatónőjéhez, és elmondtuk: külön kell választani a kisebbségi líceumokat. Kb. egy hónap alatt a kérésünk teljesült. Igaz: a helyi román sajtó első magyarellenes kirohanásai akkor jelentek meg.

A temesvári kisebbségek a háborúk közötti időszakban nagy anyagi tehervállalással kialakították saját házaikat: bérpalotányi épületeket emeltek maguknak a németek, a magyarok, a szerbek. Az egykori Magyar Házba előbb a kommunista párt helyezte el irodáinak egy részét,

majd sajtóházzá lett a négyszintes épület: a földszinten a román, az első emeleten a magyar, a másodikon a német és legfelül a szerb szerkesztőséggel. 1990-ben a sajtó „szabaddá lett”, a korábbi pártlapok kiadója megszűnt. Az új keretek keresése mindenütt átrendezte a sajtó világát. A temesvári Magyar Ház előbb privatizációs csatlással, majd bírósági hercehurcával megszerezte a román újság utódlapja, amelynek időközben főrésztvényese lett a vasgárdista múltú, Itáliában élő Iosif Constantin Drăgan. A temesvári magyar lapot megtűrik az épületben, de a Magyar Ház román tulajdonú, a per az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt, évek óta.

A temesvári magyarság a saját kárán tanulta meg, mennyire veszélyes álmodni. A magyarság helyi vezetőinek pedig arra kellett ráébredniük, hogy 1989. december végének a hangulata nem vihető át a politikai programok területére.

Megrendült a bizalom. Nem azonnal, de az idő múltával mindinkább. A bizalom megléte univerzális szükséglet: erre épül a rend, a kiszámíthatóság, a hatékonyság, a korrektség. Ha elvész a bizalom, szerepét helyettesítő mechanizmusok veszik át, és pedig: 1) providencializmus, ami passzivitáshoz és stagnációhoz vezet; 2) korrupció, ami a kaotikus környezet ellenőrzésének egyfajta illúzióját kelti; gettósodás, ami a szélesebb társadalommal szembeni diffúz bizalmatlanságot a törzsi, etnikai vagy családi csoportokhoz való erős lojalitással kompenzálja, és gyakran jár együtt idegengyűlölettel; 3) paternalizáció, ami az erős vezetés igénye, mint a kaotikus, veszélyes, kiszámíthatatlan világgal szembeni egyedüli megoldásé. (Miszlivetz Ferenc: *A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben*, 1999) Nincs arra itt tér, hogy sorra vegyem a mechanizmusokat, és megnézzük, merre haladunk. Ami bizonyos: ezekből a veszélyekből akkor semmit nem láttunk.

1990 elején helyi külön politikai program nem létezett, nem is létezhett. Az öntudatosulás folyamata felgyorsult, valóban, meg kellett tanulni a kisebbségi érdek külön megjelenítését. Az 1992-es helyhatósági választásokon az RMDSZ helyi szervezete, országosan egyedülként, nem indul külön, hanem együtt az akkor önmagát demokratikusnak nevezett román ellenzékkel. Négy képviselője kerül bejutó helyre – s bár akkor volt

a legtöbb képviselője a megyei közgyűlésben, a továbbiakban egyedül indul. Majd 2004-ben kiesik a megye közgyűléséből – az RMDSZ politikai támogatásával bevezetik ugyanis az 5%-os helyi küszöböt, s az 5%-ból Temesben hibádzik 28 szavazat. Azóta a hiány folyamatosan növekszik, és a képviselet mind elérhetetlenebbé válik.

A szórvány jogosan érzi úgy, hogy az RMDSZ, országos politikai alku keretében, elárulta őt. 2004-ben, a 2003-as RMDSZ-kongresszus után, már világossá vált, hogy a romániai magyarságon belül komoly törésvonalak léteznek, az egységes RMDSZ nem tud vagy nem akar helyi, részérdekekre is odafigyelni. 2004-ben Temes megyén kívül még 3 további erdélyi megye magyarsága maradt képviselet nélkül – valamennyi szórvány.

Helyben, szórványban az a kérdés merül fel: Kire számíthatunk?

Ezt a kérdést nem lehet megkerülni, hiszen a szórvány meghatározása: a helyi közösség a magyar identitástartalmakat belső erőforrásokból képtelen előállítani, a megmaradás külső tényezők és folyamatok által kondicionált. A szórványban lakóknak meg kell küzdeniük azzal, hogy a *nyelvhatáron élnek*, meg kell harcolniuk az anyanyelvben való megmaradásért. Ennek a léthelyzetnek vannak pozitív elemei is – az etnikumközi kapcsolatok terén –, a lényeg: a szórvány megmaradása az összmagyarság ügye. A helyi közösség annyit tehet, hogy kialakítja a kívülről jövő segítség befogadásának, optimális

felhasználásának a keretfeltételeit.

Ez az, amiből az első évtizedben semmit sem láttunk.

Nem tudtuk, hogy a politikai nyitottságnak csapdái, helyi közösségek létét fenyegető csapdái vannak. Nem tudtuk, a megmaradás új intézmények életre hívásával képzelhető el: ilyen pl. a magyar falugondnoki szolgálatra rimelő szórványgondnok. Egyet sikerült elindítani, 2013-ban. Erdély-szinten több száz kellene.

Kulcsszavak tehát: helyzetismeret, tudatosság, félelem, bizalom, ellenzékiesség. Ebből kell kikeverednie a megoldásnak. Helyben.

Milyen jó lett volna, ha akkor ismerhettük volna olyan, a románság által 1990 után újra felfedezett szellemi nagyságok megnyilatkozásait, mint például Emil Cioran. Cioran a Vaszgárda szimpatizánsaként így vélekedett a magyar nyelvről: „Bevallom, irigylem szomszédaink pökhendiségét, irigylem még a nyelvüket is, amely vad és szépséges, de szépségében nincs semmi emberi, egy másik univerzum erőteljes és pusztító, imára, ordításra és sírásra alkalmas hangzásai-val a pokolból tör föl, hogy megörökítse hangját és fényét. [...] Magyarul kellene kilehelni a lelkünket – vagy le kellene mondani a halálról.”

Erdélyi ortodox pópa gyermekeként látta meg a napvilágot.

Mi még nem látjuk az új világot...

Vagy túl sokat látunk belőle, kevesebb jobb volna?

Erdélyi sirató (Apám síremléke)